

**TINDAK DEGSIYA TUMRAP WANITA SAJRONE NOVEL
CARANG - CARANG WISA ANGGITANE TULUS SETIYADI
(Tintingan Sosiologi Sastra)**

BRIGITTA TYASLALITA PUTRI

S1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni,
Universitas Negeri Surabaya (brigittaputri@mhs.unesa.ac.id)

ABSTRAK

Novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi ngaturake ngenani tumindak degsiya tumrap wanita krana pangaribawaning budaya patriarki ing masyarakat kang awujud *otoritas* perangane angga kang dadi hak pemilik. Bab iki sing mahanani anane tumindak degsiya *fisik, mental, lan seksual* uga anane konflik krana faktor status sosial. Bab kasebut bisa luwih cocog yen novel kasebut ditliti nganggo tintingan sosiologi sastra.

Adhedhasar andharan kasebut underane panliten sajrone Novel *Carang - Carang Wisa* yaiku, kepriye gambarane tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak (1) *fisik*, (2) *mental*, lan (3) *seksual* sajrone Novel *Carang - Carang Wisa*. Dene ancane panliten yaiku njlrentrehake tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak (1) *fisik*, (2) *mental*, lan (3) *seksual* sajrone Novel *Carang - Carang Wisa*.

Kanggo mawas bab nggunakake tintingan sosiologi sastra, mligine sosiologi sastra sing dijlrentrehake dening Wellek & Warren sing munjer ana ing karya sastra tanpa njlrentrehake sosiologi sastra pangripta lan sosiologi sastra pamaca.

Paedahe panliten iki yaiku diajab bisa menehi sumbangan marang panliten sosiologi sastra liyane, piranti kanggo awèh apresiasi lan kritik ngenani tumindak degsiya uga tintingan sosiologi sastra mligine sastra Jawa modern.

Panliten iki kalebu panliten kualitatif dheskriptif. Metodhe khusus tintingan sosiologi sastra. Sumber dhata arupa novel *Carang - Carang Wisa*. Dhata sekunder arupa buku, jurnal, lan internet. Saliyane iku dhata panliten iki uga arupa ukara lan tembung kang ana sesambungan karo underane panliten. Pangumpule dhata nggunakake metodhe kapustakaan. Kanggo ngandharake dhata digunakake metodhe deskriptif analisis.

Asile panliten iki dijupuk saka underane panliten kang diprinci maneh dadi telu bab, yaiku liwat wujud, sebab lan akibat. (1) Tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *fisik* kang kalebu wujud, yaiku anane pepatenan; sebab yaiku perkara dhuwit; akibate yaiku wanita wis ora kuwawa kanggo nglawan tindak degsiya. (2) Tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *mental* kang kalebu wujud yaiku anane ancaman; sebab yaiku faktor status sosial; akibate yaiku wanita kelangan jati dhiri. (3) Tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *seksual* kang kalebu wujud yaiku anane eksploitasi seksual, *perdagangan wanita*, intimidasi seksual; sebab yaiku anane pangwasa lan otoritas; akibate yaiku resiko kelarane bageyan alat vital wanita.

Tembung-tembung wigati: tumindak fisik, tumindak mental, tumindak seksual.

PURWAKA

Lelandhesan Panliten

Tindak degsiya bisa dumadi ing sadhengah papan. Kayata, ing papan penggawean, ing bale wisma utawa kulawarga, lan ing papan panggonan liyane. Tindak degsiya bisa nemahi anak utawa wong tuwa ing sajrone kulawarga. Ing papan penggawean nemahi karyawan utawa buruh. Dene ing papan panggonan umum bisa awujud rudapeksa utawa *pelecehan seksual*, *pemukulan*, lan raja pati.

Tindak degsiya luwih akeh katindakake dening priya marang wanodya. Ing alam bebrayan katindakake dening priya marang wanita sajrone kang duweni sistem patriarkhi. Patriarkhi nuwuhake deskriminasi lan dominasi priya. Deskriminasi kasebut bisa kedadean ing samubarang papan kang dilakoni dening wanita.

Patriarkhi yaiku sistem sosial sing menehi panggonan mirunggan tumrap priya, kang nyekel pangwasa, uga dominasi sajrone peran kepemimpinan politik, otoritas moral, hak sosial, lan panguwasaan properti. Nanging ing kahanan saiki, akeh pelaku sing dadi diskriminasi ora mung priya, uga ana sasama wanita. Perkara gedhe ing kahanan saiki yaiku budaya patriarkhi sing menehi yen wanita uga dideleng wanita liya lan awake dhewe kaya patriarkhi pandeleng wanita. Mula budaya patriarki ora mung dijupuk hak-hak wanita, nanging uga pangaruh pamikiran kabeh wong sing digedhekake lan tuwuh ing budaya patriarkhi. Sing menehi rusake maneh yaiku wektu wong wis kapangaruh, wong iku mesthi angel kanggo nguculake budaya patriarkhi sing wis tuwuh ing sajrone lingkungan masyarakat.

Wujud tindak degsiya tumrap wanita miturut laporan langsung ing Cathetan Komnas Wanita taun 2019 ana ing bageyan ranah privat utawa personal ana 768 kasus, publik utawa komunitas ana 177 kasus lan nagara ana 48 kasus. Laporan sing dhuwur sajrone tindak degsiya tumrap wanita akeh dilakokake karo wong cedhak sing nduweni relasi personal lan luwih dikenal korban. Relasi personal isih ana gegayutan pelaku karo korban. Ing endi bisa dideleng saka segi umur, pakaryan, pendhidhikan, status sosial, lan profesi. Bab iki isih padha karo tindak degsiya tumrap wanita saka mitra pengada layanan kayata LSM, WCC (*Women Crisis Centre*), lan pemerintah dibalekake liwat form kuesioner, ing endi ranah privat utawa personal menehi angka sing dhuwur.

Wujud tindak degsiya ing ranah privat utawa personal sing dirasakake korban sing lapur ing Komnas Wanita yaiku luwih cethane tindak degsiya arupa tumindak mental ana 699 kasus, tindak degsiya arupa tumindak fisik ana 381 kasus, tindak degsiya arupa kahanan ekonomi 350 kasus, lan tindak degsiya arupa tumindak seksual 201 kasus.

Komnas Wanita menehi katrangan yen siji korban bisa wae ngalami akeh wujud perkara tindak degsiya. Salah sijine yaiku perkara tumindak degsiya arupa tumindak mental sing dilapurake kayata, perselingkuhan, ingkar janji kanggo ngrabi, dipoligami, kapinggirake, tembung-tembung sing marai lara, ancaman, diusir saka omah, diceraai sepihak, dikriminalkan, lan sapiturute.

Selaras ngenani topik panliten lan katrangan cathethan saka Komnas Wanita ngenani tindak degsiya tumrap wanita ing sastra Jawa modern kayata novel kang diripta dening Tulus Setiyadi kanthi irah-irahan *Carang - Carang Wisu*. akeh ngemu bab panguripane wanita kang makarya kayata, paraga utamane yaiku “Yayuk” kang kebak tindak degsiya, banjur paraga kaloro yaiku “Mami Susi” minangka korban tindak degsiya arupa tumindak fisik, lan paraga “Narmin” minangka korban tindak degsiya arupa tumindak mental. Anane jeneng korban tindak degsiya sajrone Novel *Carang - Carang Wisu Anggitane Tulus Setiyadi* kasebut yaiku supaya wanita liyane sajrone masyarakat Jawa bisa nyengkuyung lan menehi kakuwatan batin yen wanita ora dhewean lan bisa ngelakoni panguripan kang anyar.

Sebageyan wanita uga ngalami deskriminasi ing masyarakat Jawa. Wanita mung dadi objek lan ora diwenehi inisiatif. Deskriminasi kang bisa dianggep wanita ana ing posisi subordinatif kang menehi peluang kedadean anane tindak degsiya tumrap wanita.

Ing jaman saiki wanita isih nampa rasa kurang adhil ing panguripane. Rasa kurang adhil tumrap wanita kuwi mau ing struktur sosial kedadean dadi loro yaiku perkara bab ekonomi lan bab politik. Rasa kurang adhil kasebut njurung wanitane kanggo merjuwangake rasa adhil kang layak kanggo panguripane kang wis dadi kodrate wanita. Perkara bab ekonomi ing kodrat wanita dadi paling wigati amarga wanita kudu bisa mandhiri kanggo nuwuhake kabutuhan ekonomi sing dibutuhake kanggo kulawarga, bojo, lan sapanunggal tanpa perduli deskriminasi ing donya penggaweane kang asor, ala lan liyane. Kabeh kuwi amarga faktor sosio budaya kang nyebabake wanita ana ing ngisor lan sering dadi tumindak degsiya. Miturut Rivkin (1998:527) nyatet yen patriarkhi wis dadi tradhisi priya sajrone masyarakat kang mbungkam wanita, minggirake panguripane, lan nglakokake wanita mung dadi pelengkap.

Konvensi ngenani pangapusan diskriminasi tumrap wanita, peraturan-peraturan ngenani perlindungan wanita perkara tumindak degsiya diratifikasi Indonesia, lan disosialisakake ing kabeh lapisan masyarakat diarepake dadi salah siji medhia kanggo nyadharake masyarakat. Nanging ing kasunyatan isih akeh kulawarga sing durung mangerteni apa kasunyatan makna saka

kasetaraan lan pepadhan antara wanita lan lan priya saengga luwih angel kang wangun sosialisasi dening masyarakat.

Lingkungan kulawarga bisa dadi papan kang utama mbentuk wujud tumindak manungsa. Kamangka iku, wong tuwa sajrone nglakokake tugas lan fungsi dadi pengasuh mesthi gumantung ing pangerten dhewe ing gender. Sajrone menehi pola asuh wong tuwa mesthi padha gender lan jinis klamin, hakekate kaloro tembung kasebut ngandhut makna kang beda seks yaiku perbedaan fisik kang sacara kodrat mbedakake priya lan wanodya, saliyané iku konsep gender yaiku perbedaan status sosial kang dienggo manungsa lan dadi tetenger sajrone masyarakat.

1.1 Wewatesaning Panliten

Panliten iki nggunakake wewatesaning panliten supaya andharane tetep mantuk lan bisa selaras supaya pamaca ngerti bab kang bakal diandharake. Wewatesaning penliten yaiku ngenani tindak degsiya tumrap wanita sajrone sadhengah papan kalebu papan panggawean, kulawarga, lan ing papan panggonan liyane kang dicritakake sajrone novel *Carang - Carang Wisa* kang arep diteliti. Panliten iki uga ngandharake faktor-faktor kang njalari tindak degsiya lan patrape paraga nalika ngalami tindak degsiya.

1.2 Underane Panliten

Sacara umum, underaning panliten iki, yaiku antarane unsur sosiobudaya sajrone bab tumindak degsiya arupa *fisik, mental, lan seksual* tumrap wanita ing novel *Carang - Carang Wisa*, Underane panliten yaiku ngenani bab tindak degsiya, dirumusake kaya ing ngisor iki:

- 1) Kepriye gambarane tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *fisik* sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi?
- 2) Kepriye gambarane tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *mental* sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi?
- 3) Kepriye gambarane tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *seksual* sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi?

1.3 Ancase Panliten

Adhedhasar underaning panliten ing ndhuwur iki menehi ancase panliten supaya bisa nлити kanthi tintingan sosiologi sastra, yaiku:

- 1) Njlentrehake tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *fisik* sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi.
- 2) Njlentrehake tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *mental* sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi.
- 3) Njlentrehake tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *seksual* sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi.

1.4 Paedahe Panliten

Sawise ngonceki apa kang dadi ancas sajrone panliten ing novel *Carang - Carang Wisa* kanthi tintingan sosiologi sastra iki dikarepake bisa menehi paedah mligine tumrap panliti dhewe lan pamaca. Paedah kasebut antarane yaiku:

1) Paedah tumrap panliti

Panliten iki tumrap panliti yaiku dikarepake bisa nambahi kawruh lan ngecakake ilmu lan ketrampilan ngenani pangrembakane perkara sosial kang gegayutan marang tintingan sosiologi sastra ana ing masyarakat sajrone reiptan Sastra Jawa Modern.

2) Paedah tumrap Pamaos

Panliten tumrap pasinaon sastra yaiku dikarepake bisa nambahi kawruh lan bahan kanggo ngrembaka kawruh sajrone nлити karya sastra, lan bisa menehi pamawas kang amba uga jembar ngenani apresiasi karya sastra ing masyarakat ngenani perkata sosial kang gegayutan marang tintingan sosiologi sastra.

3) Paedah tumrap Bidhang Sastra Jawa Modern

Panliten dikarepake bisa ngonceki sejatine kawruh uga pesen-pesen moral kang kinandhut sajrone karya sastra lan medhar ngenani perkara sosial yaiku bab tindak degsiya tumrap wanita sajrone Novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi minangka nyeritakake pawongan wanita kang paling akeh dadi korban tindak degsiya.

1.5 Wewatesane Panliten

Panliten iki ana watesane prekara kang diteliti. Anane prekara-prekara kasebut diwatesi amarga saka kurang rowane kawruh kang dinduweni panliti. Wewatesan kaping pisan yaiku ngenani basa, basa sajrone panliten iki nggunakake basa Jawa ngoko. Wewatesan kaping pindho yaiku ngenani teori kang digunakake njlentrehake dhata yaiku saka tintingan teori sosiologi sastra. Wewatesan kang pungkasan yaiku dhata kang digunakake arupa pethilan-pethilan sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi.

1.6 Wewatesane Tetembungan

Wewatesane tetembungan duweni guna kang wigati sajrone panliten iki, ing antarane yaiku:

1) Sastra Jawa Modern

Sastra Jawa modern yaiku sastra Jawa kang urip ana ing tengah-tengah masyarakat Jawa saiki miturut Hutomo (sajrone Darni 2016:3-4).

2) Sosiologi Sastra

Miturut Faruk (1994:1) menehi pangerten yen sosiologi sastra dadi studi ilmiah lan objektif ngenani manungsa sajrone masyarakat, studi ngenani lembaga lan proses sosial.

3) Tindak Degsiya

Tindak kang ora disenengi utawa tindak ora becik kang dilakoni pawongan karo pawongan

liyane kang bisa nyebabake korban tindak degsiya kasebut dadi kelara-lara lan luwih sengsara sajrone panguripane.

4) Novel

Novel yaiku riptan karya sastra kang luwih nengenake samubarang kang bebas lan ngrembag prekara kang luwih kompleks (Nurgiantoro, 2007:10-11).

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Sastra Jawa

Sastra Jawa minangka tinggalan budaya leluhur kang ora bisa dieting nilene. Karya-karya kang wis sumebar kasebut wiwitane sumber saka sastra India kang isine maneka warna (Suwarni, 2018:48). Adhedhasar sastra Jawa ngrembaka kuwi digolongake dadi telu periodhe, yaiku sastra Jawa Kuna, sastra Jawa Pertengahan, sastra Jawa Anyar. Sastra Jawa kuna wis ngrembaka wiwit abad IX nganti awal pertengahan Majapahit. Yen sastra Jawa pertengahan ana wiwit jaman Singasari nganti surute kerajaan Majapahit kang wis dititik gender. karo anane pangribawa Islam ing Jawa. Sastra Jawa anyar ana ing wiwit melbune Islam nganti saiki (Suwarni, 2013:1).

Suwarni (2018:288) kang luwih cetha ngenani Sastra Jawa dadi arupa kaca benggala panguripan masyarakat Jawa ing jaman saiki. Para pangripta nyoba nuwuhake paraga wanita sajrone nuwuhake drajat lan martabate. Panemune wanita dudu mung dadi pemuas nepsu kaum priya. Wanita uga dudu manungsa sing asor tanpa daya. Luwih maneh yen kalemahane wanita iku nduweni potensi kang bisa ngrembaka saengga dadi paraga wanita kang mandhiri, iki nuduhake yen sastra Jawa nduweni gegayutan dening karya sastra Jawa anyar kang kalebu novel, geguritan, cerkak sing isih ngangkat gegambaran ngenani paraga wanita kang maneka warna.

Sastra Jawa Modern

Sastra Jawa modern tuwuh lan ngrembaka nganthi saiki (Hutomo, 1975:20). *Genre-genre* kang ana ing sastra Jawa modern sing saiki ngrembaka yaiku novel, cerita cekak, crita sambung, drama lan geguritan. *Genre* kuwi mau kabeh kalebu crita fiksi. Sastra Jawa modern iku dhewe akeh banget disenengi dening masyarakat, kawiwitan saka panikmate, uga ngriptakake. Jinis sastra Jawa modern dhewe iku kaya sing diandharake dening Rass (1985:8) yaiku sastra sing oleh daya pangaribawa saka sastra manca. Mula saka iku ora nggumun yen wujud sastra Jawa modern saemper karo sastra manca. Sastra Jawa sing saiki akeh dikenal dening para pamaca yaiku novel, cerkak, lan geguritan.

Miturut Suwarni lan Sri Sulistiani (2016:122) bedakake crita cekak (cerkak) lan novel yaiku (1) cerkak sacara pelengkap luwih cendhak, (2) alur cerkak sipat tunggal, (3) novel kahanan duweni alur kang akeh cabange, (4) cacah paraga sajrone cerkak ana watese, (5) latar cerkak ora perlu detail kayata novel, lan (6) anane

unsur *unity* kang luwih kuwat sajrone cerkak. Yen ditliti, donya wanita bisa diterjemahake sajrone karya sastra Jawa modern, saengga pamaca, mligine masyarakat Jawa bisa mangerteni anane wanita kang kagambar uga bisa dadi tuladha masyarakat kayata prilaku kang becik sajrone karya sastra Jawa modern kasebut.

Novel

Novel yaiku crita awujud prosa sajrone ukuran kang amba. Ukuran kang amba, tema kang kompleks, swasana crita kang maneka warna lan *setting* crita kang uga maneka warna (Sumardjo, 1986:29). Novel bisa wae dadi bahan pasinaon sajrone njlrentrehake materi pasinaon amarga gampang ditemokake lan bisa narik pamaca. Nanging luwih ambane ing kene ana loro yaiku prosa fiksi kang ora kabeh arupa kasunyatan. Dene prosa nonfiksi arupa kasunyatan. Prosa fiksi dhewe wis pasti wujud novel, cerkak lan dongeng.

Sosiologi Sastra

Sosiologi sastra dadi salah siji tintingan sajrone karya sastra amarga dianggep bisa mangerteni lan nile karya sastra kanggo nimbangake perkara kang sesambungan ngenani masyarakat (Damono, 1979:1). Bab iku uga disengkuyung karo pamawase Soekanto (2012:15) kang njlrentrehake sosiologi kuwi kalebu ilmu sosial kang objeke yaiku masyarakat.

Banjur ana panemuan miturut Plato (sajrone Wiyatmi, 2013:12) kang dianggep dadi pelopor teori sosial sastra. Plato nemokake teori mimesis kang dianggep dadi pelopor teori sosial sastra (Damono, 1979:16). Tembung mimesis (basa Yunani) kang tegese tiruan. Teori mimesis nganggep karya sastra dadi tiruan alam utawa panguripan miturut Abrams (sajrone Wiyatmi, 2013:12). Dene miturut Faruk (1994:1) menehi pangerten yen sosiologi sastra dadi studi ilmiah lan objektif ngenani manungsa sajrone masyarakat, studi ngenani lembaga lan proses-proses sosial. Saliyane iku pamawase disengkuyung miturut Pradopo (1993:34) kang nyethakake yen tujuwan studi sosiologi, sajrone kasustraan yaiku kanggo menehi gambaran wutuh ngenani sesambungan raket antara pangripta, karya sastra, lan masyarakat. Mula uga disengkuyung dening Aminuddin (sajrone Suwarni, 2008:27) gunane nggunakake tintingan sosiologi kanggo nganalisis karya sastra sarta ora nyingkirake eksistensi pangripta lan pengalaman batin, sarta uga budaya papan karya iku ditulis.

Buku liyane kang isih sesambungan raket yaiku “*The Mirror and The Lamp*” (1971), kang ditemokake Abrams (1971:6) ngenani teori Universe supaya bisa mangerteni kang isine: (1) anane karya sastra (karya seni); (2) anane pangripta karya sastra; (3) anane semesta (alam) kang ndhasari laire karya sastra; (4) anane penikmat karya sastra (pamaca). Luwih cethane ngenani telu jinis sosiologi sastra miturut Wellek lan Warren (sajrone Suwarni, 2008:27) yaiku (1) sosiologi pangripta,

pendekatan kang ngenani lelandhesan, status sosial, lan ideologi pangripta kang mlebu ana ing karya sastrane; (2) sosiologi karya sastra, kang ngenani karya-karya pangripta kasebut lan sing diandharake ngenani bab-bab sing wis ana ing karya kasebut, (3) sosiologi kang ngenani pamaca lan pengaruh sosial karya sastra.

Tindak Degsiya

Tindak degsiya kang dikarepake ing panliten iki, yaiku tindak degsiya tumrap wanita sajrone panguripane kanthi tetembungan *Kekerasan Terhadap Perempuan (KTP)*. KTP yaiku saben tindak marang sawijine pawongan wanita kang bisa nyebabake kasangsaran arupa *fisik, mental* lan *seksual*. Wujud tindak degsiya tumrap wanita miturut Darni, (2016:10-15) antara liyane arupa rudapeksa utawa *pelecehan seksual, pemukulan*, lan pornografi. Faktor liyane kang luwih angel disengkuyung anane “budaya pemerkosa”, pamawase menehi katrangan yen tindak degsiya arupa tumindak seksual minangka kasunyatan kang ora bisa ucul, uga salah siji sisi biologis manungsa. Mula tindak degsiya tumrap wanita isih kebak lan korbane ngupaya kuwat.

Status Sosial

Status sosial utawa kedudukan sosial ditegesi, “Papane manungsa utawa wong sacara umum sajrone masyarakat sing gegayutan kanthi wong-wong liya, sajrone tegese lingkungan pergaulan, prestise lan hak-hak sarta kuwajiban-kuwajiban” (Soekanto, 2013:10). Manungsa bisa manggoni status sosial dadi guru, dhokter, militer, tukang kuli, direktur, pemulung sajrone kelas-kelas sosial. Ing sajrone status sosial kasebut kinadhut ing hak lan kuwajiban sing wis kumancep ing njerone.

Miturut Ralph Linton liwat bukune ngenalake telu jinis status sosial (*Ascribed Status* yaiku kedudukan manungsa sajrone masyarakat tanpa mandhang rohaniah lan kemampuan., *Achieved Status* yaitu kedudukan sing nuwuhake manungsa kanthi sengaja., *Assigned Status* yaiku kedudukan sing diwenekake manungsa sing sesambungan raket karo *achieved status* sajrone teges yen ing klompok menehi kedudukan sing luwih dhuwur tumrap manungsa liya sing wis merjuwangake ing nagara lan liyane utawa sing wis merjuwangake kanggo nyukupi kebutuhan lan kepentingan masyarakat. (*The Study of Man: An Introduction*, 1936:115).

Lelandhesan Teori

Novel *Carang - Carang Wis Anggitane Tulus Setiyadi* iki mujudake sawijine carita panguripane makarya wanita kang kebak tindak degsiya. Teori-teori kanggo nganalisis novel-novel kasebut kudu trep amarga teori bakal menehi arah panliti turap panliten. Tintingan kang digunakake ing kene, yaiku tintingan sosiologi sastra dening Wellek & Warren (1989:112-122) sajrone bukune ngenani “kitab belajar sastra” nggawe klasifikasi kang luwih cetha. (1) sosiologi pangripta, inti saka analisis sosiologi pangripta iki yaiku nduweni pangripta dadi bageyan saka masyarakat sing wis nyiptakake karya

sastra, saengga pangerten ing pangripta dadi juru kunci utama sajrone mangerteni relasi sosial karya sastra ing masyarakat, papan pangripta ana ing masyarakat; (2) sosiologi karya sastra, kang tegese nganalisis aspek sosial sajrone karya sastra dilakokake kanggo mangerteni lan makna sesambungane ing kahanan sosial masyarakat ing njabane; (3) sosiologi pamaca, ana loro bab yaiku tintingan sosiologi ana ing pamaca kang negesi karya sastra lan tintingan ing pengaruh sosial kang nyiptakake karya sastra. Bedane, tintingan sosiologi pamaca kang nengenake aspek nile sosial kang adhedhasar sosiologi pamaca sajrone makna karya sastra. Dene tintingan pengaruh karya sastra ing sosial masyarakat ngacu ing efek-efek kang kacipta saka karya sastra.

Sadurunge dhata dianalisis kanthi tintingan sosiologi sastra, luwih dhisik dianalisis bab-bab kang gegayutan karo tindak degsiya marang wong wadon sajrone sadhengah papan.

Bab-bab kang gegayutan karo tindak degsiya, yaiku (1) wujud tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak fisik, mental lan seksual (2) sebab pelaku tindak degsiya nindakake degsiya arupa tumindak fisik, mental, lan seksual (3) akibat korban tindak degsiya arupa tumindak fisik, mental, lan seksual.

Panliten iki uga disengkuyung tintingan sosiologi sastra kanggo nintingi sosiologi karya sastra ngenani panguripane makarya wanita sajrone masyarakat Jawa ana ing novel *Carang - Carang Wis*. Analisis struktur kang digunakake yaiku miturut panemune Wellek & Warren (1989: 112-122) nganani sosiologi karya sastra bisa ditindakake kanthi cara ngidhentifikasi, nintingi, lan njlentrehake bab perkara tindak degsiya panguripane makarya wanita.

METODHE PANLITEN

Ancangan Panliten

Saben panliten mesthi nggunakake metodhe panliten kanggo nggayuh tujuan kang wis dirumusake. Djajasudarma (1993:3) ngandharake yen metodhe panliten mujudake piranti, prosedur, lan teknik kanggo nlinti objek kang dipilih dening panliti. Metodhe panliten sastra nduweni sesambungan karo tujuan panliten sastra. Panliten sastra nduweni tujuan kanggo nglumpukake, ngolah sarta nyinaoni fenomena-fenomena sastra. Panliten kang nggunakake metodhe kualitatif tegese panliten iku nggunakake prosedur tartamtu kanggo ngasilake dhata dheskriptif kang wujud tembung-tembung kang ditulis utawa lisan saka manungsa. Sajrone panliten kualitatif metodhe kang digunakake yaiku wawancara, *pengamatan*, lan metodhe kang manfaatake dokumentasi.

Panliten iki nggunakake metodhe dheskriptif kualitatif. Amarga metodhe iki nggunakake dhata kang ditintingi lan asil tintingane awujud fenomena, ora awujud angka-angka utawa koefisien kang ana

sesambungane karo variable (Amminudin, 1990:15). Tintingan kang diandharake gunakake sosiologi sastra kanthi ngrembug ngenani perkara sosial yaiku tindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Carang-Carang Wisa* anggitané Tulus S. Panliten iki diandharake kanthi telu perkara yaiku tindak degsiya, status sosial, sosiologi sastra. Sudaryanto (1993:62) ngandharake dheskriptif kualitatif yaiku panliten kang nengeneke kanyatan utawa tandha-tandha empiris kang ana sajrone pribadine panutur. Panliten dheskriptif minangka panliten kang nuduhake anane kanyatan ing lapangan kang nduweni sesambungan karo panliten iki. Panliten dheskriptif nganalisis kanyatan-kanyatan kanthi nggunakake cara observasi langsung. Kanthi ancangan dheskriptif kualitatif, panliten iki dikarepake bisa ngolehake gegambaran kang cetha lan objektif ngenani tindak degsiya tumrap wanita sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitané Tulus Setiyadi.

Sumber Dhata lan Dhata

Sadurunge nindakake panliten, panliti kudu nemtokake ubarampe panliten. Ubarampe panliten kuwi ing antarane yaiku sumber dhata lan dhata. Andharan antarane sumber dhata lan dhata bakal diandharake ing ngisor iki.

Sumber Dhata

Sumber dhata yaiku subyek saka ngendi anggone nemokake dhata kasebut Arikunto (1988:144). Miturut Sutopo (2006:56-57), sumber dhata yaiku papan panggonan dhata mau bisa ditemokake kanthi nggunakake metodhe tartamtu, bisa arupa manungsa, artefak, utawa dokumen-dokumen. Ing sumber dhata sajrone panliten iki bisa diperang dadi loro, yaiku sumber dhata primer lan sekunder. Sumber dhata primer ing panliten iki, yaiku novel *Carang - Carang Wisa* anggitané Tulus Setiyadi. Dene sumber dhata sekunder yaiku buku, lan jurnal. Buku kang dienggo yaiku (1) *Kekerasan terhadap Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern: Kajian New Historicism (Sebuah Kritik Sastra)* (2016) anggitané Prof. Dr. Darni, M. Hum. Dene jurnal kang dienggo yaiku (1) *Tindakan Kekerasan terhadap Perempuan dalam Perspektif Sosio-Yuridis* (2000) anggitané Harkristuti Harkisnowo, (2) *Catetan Kekerasan terhadap Perempuan Tahun 2018* (2019) anggitané Komnas Wanita. Sumber dhata sekunder iki ditemokake lan dienggo amarga nduweni sesambungan raket karo konsep tindak degsiya tumrap wanita.

Dhata

Dhata yaiku sakabehane kanyatan kang bisa dadi bahan nyusun sawijine informasi utawa asale cathetan panliti kang diolah kanggo asile panliten. Dhata kang mujudake kasunyatan asipat empirik tumrap kepentingan kanggo ngudhari perkara utawa mangsuli pitakonane panliten. miturut Arikunto (2006:128) dhata iki mujudake isi cathethan sanyatane saka asile panliten. Dhata panliten kang dijupuk saka maneka warna sumber dhata kang wis

dikumpulake, digunakake teknik kang wis dipilih nalika panliten nindakake. Mula, dhata sajrone paliten iki diperang dadi loro, yaiku dhata primer lan dhata sekunder.

Dhata primer kang ana ing panliten iki arupa ukara sajrone novel *CCW* luwih cethane ana (1) ukara andharan kang tegese ukara kang isine nyritakake kedadean, (2) ukara pitakon kang tegese ukara kang isine nakokake bab perkara apa wae, (3) ukara pakon kang tegese yaitu ukara sing isine kebak mrintah wong liya supaya gelem nindakake pakaryan, (4) ukara panguwuh kang tegese ukara sing nggambarake pangrasa emosi, gumun lan ora percaya dhiri.

Banjur ana arupa ukara, tembung, paragraph, dialog antarparaga, solah bawane sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitané Tulus Setiyadi ngenani tindak degsiya tumrap wanita, mligine bab awujud rudapeksa utawa *pelecehan seksual, pemukulan*, lan raja pati.

Dene dhata sekunder ing panliten iki saka andharan-andharan asil panliten liyane, kayata dhata lapangan saka Komnas Wanita, WCC lan LSM kang isine ngandharake duweni gegayutan ngenani tindak degsiya tumrap wanita uga kang kalebu praktik-praktik sosial.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten yaiku piranti kang digunakake kanggo ngukur fenomena alam utawa sosial kang dijingglengi, Sugiyono (2006:102). Instrumen panliten uga bisa ditegesi minangka piranti kang digunakake kanggo ngumpulake dhata utawa informasi panliten, Sanjaya (2011:84). Adhedhasar rong pamawas kasebut, dudutan kang bisa dituwuhake yaiku instrumen sajrone panliten kuwi yaiku panliten pribadi.

Tata Cara Ngumpulake Dhata

Tata cara ngumpulake dhata, miturut Sugiyono (2014:82) minangka tahap kang paling *strategis* sajrone panliten, amarga tujuwan kang utama sajrone panliten yaiku kanggo nglumpukake dhata. Tanpa meruhi tata cara ngumpulake dhata, mula panliti ora bakal pikantuk dhata kang gathuk karo standar kang ditetepake. Pangumpulan dhata bisa ditindakake ana ing panggonan, sumber, lan kanthi cara apa wae.

Andharan liya kan diandharake dening Faruk (2012:56-57) yen teknik studi kapustakan digunakake kanggo nemokake maneka sumber kang gegayutan karo dhata panliten. Uga kalebu teknik studi kapustakan yaiku ngumpulake sakabeh dhokumen utawa dhata arupa pethikan kang nuduhake gegambaran ngenani tumindak degsiya banjur tata cara ngumpulake dhata digunakake teknik maca, nyathet, lan teknik dokumen. Tata cara ngumpulake dhata saka ngumpulake tembung, frasa, klausa, ukara saka punggellane pada kang ana ing novel *Carang - Carang Wisa* anggitané Tulus Setiyadi.

Tata Cara Njlentrehake Dhata

Njlentrehake dhata yaiku proses kanggo nggoleki lan

nyusun dhata kanthi sistematis, banjur merang dhata-dhata kasebut menyang kategori-kategori, ngandharake sajrone satuwan-satuwan, nindakake saintesa, nyusun pola, dipilih endi kang wigati lan endi kang arep ditintingi, lan nggawe dudutan saengga bisa dingerteni Sugiyono (2014:89). Sawise dhata kang dikarepake wis kecekel, banjur dhata iku diolah kanthi cara metodhe distribusional.

Panliten iki diandharake miturut paugeran lan tatanan kang awujud ukara-ukara. Dhata kang wis dikumpulake banjur dijlentrehake kanthi cara dheskriptif. Dheskriptif ateges tata cara ngonceki dhata kanthi nggunakake tembung, dudu angka kang bisa menahi sawenehe andharan panliten adhedhasar dhata kang diasilake saka subjek panliten. Sakabehe dhata ing panliten iki minangka wujud tindak degsiya tumrap wanita. Dhata-dhata kasebut dijlentrehake kanthi metodhe formal yaiku ngandharake kanthi tandha-tandha lan lambang, sarta metodhe informal yaiku ngandharake kanthi nggunakake basa (Sudaryanto, 1993:144).

Tatacara Analisis Dhata

Tatacara analisis dhata kang digunakake sajrone novel *Carang - Carang Wisanggitane Tulus Setiyadi* yaiku nggunakake metodhe dheskriptif analisis. Dhata kang wis diseleksi lan diperang-perang ing klompok tartamtu kang wis laras karo kriteria kang ditliti, banjur dianalisis. Metodhe dheskriptif analisis iki dhewe ditegesi sawijine analisis kang ditindakake dening panliti kanthi cara ngandharake fakta-fakta, banjur dianalisis miturut undheraning panliten (Ratna, 2009:53). Kanthi migunakake metodhe dheskriptif analisis supaya bisa gampangake panliten anggoné niti kanthi gamblang lan cetha miturut objek panliten kang wis dipilih dening panliten. Saliyane kuwi uga panliten dikarepake bisa menahi gambaran kang akurat lan faktual sarta pemahaman kang linuwih obyektif.

Tatacara Nyuguhake Asile Jlentrehan Dhata

Sajrone panliten iki, tata cara nyuguhake asile njlentrehan dhata yaiku kanthi ngandharake, kang sepisan kudu nindakake, yaiku identifikasi dhata kang pikantuk adhedhasar undherane panliten, dhata diperang dadi telu kanthi adhedhasar ancasa panliten, njlentrehake tindak degsiya arupa tumindak *fisik*, kaping lorone yaiku njlentrehake tindak degsiya arupa tumindak *mental*, kaping pungkasan yaiku njlentrehake tindak degsiya arupa tumindak *seksual*. Dhata kang wis diperang dadi telu iku mau isih diprinci miturut wujud, sebab, lan akibat sajrone novel *Carang - Carang Wisanggitane Tulus Setiyadi*.

ANDHARAN ASILE PANLITEN

Tindak Degsiya arupa Tumindak Fisik

Tindak degsiya arupa tumindak *fisik* sajrone Novel *Carang - Carang Wisanggitane Tulus Setiyadi* ana 2 peranan yaiku tindak degsiya arupa fisik kang abot,

tindak degsiya arupa fisik kang entheng.

Sing bedakake tindak degsiya arupa fisik kang abot yaiku anane tindak abot kayata nendang, dipukul, disundut, nglakokake pacoban pepatenan utawa pambunuhan lan kabeh tindak liya sing bisa ngakibatake cidera abot, ora kuwat nglakokake tugas saben-saben dina, pingsan, luka abot ing awak korban lan pati, kailangan salah siji panca indera lan liya-liyane. Dene tindak degsiya arupa fisik entheng yaiku arupa nampar, njambak, ndorong, lan tumindake liyane sing ngakibatake cidera entheng, lan rasa lara lan luka fisik sing ora mlebu sajrone kategori kang abot.

Tindak degsiya sing dilakokake karo anggota kulawarga adhedhasar UU Nomer 23 Taun 2004 ngenani tumindak degsiya sajrone bale wisma dudu arupa kahanan biyasa lan dudu kahanan lapur tegese senadyan wis kedadean tindak degsiyasajrone bale wisma yen pihak korban ora lapurake ing aparat panegak ukum, bisa dadi aparat panegak ukum liwat pulisi, jaksa, lan hakim ora bisa diproses tindak degsiya bale wisma sacara adhil. Miturut panulis kahanan lapuran sajrone tumindak degsiya arupa fisik sajrone bale wisma angel dilakokake karo pihak korban. Biyasane pihak korban isin kanggo nglapurake ing aparat panegak ukum. Yen wis kedadean tindak degsiya arupa bale wisma dening bojo tumrap istri adhedhasar pasal 26 Ayat (1) Undang-Undang Nomer 23 Taun 2004 kinandhut korban nduweni hak lapur sacara langsung tindak degsiya sajrone bale wisma ing pulisi liwat papan korban ana ing papan kedadean perkara. Banjur ing pasal 26 ayat (2) Undang-Undang Nomer 23 Taun 2004 dijlentrehake korban bisa menahi kuwasa ing kulawarga utawa wong liya kanggo nglapur tindak degsiya sajrone bale wisma ing pihak kepulisian ing papan kedadean perkara.

Wujud, Sebab, Akibat Tindak Degsiya arupa Tumindak Fisik

Tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *fisik* kang kalebu wujud, yaiku anane pepatenan; sebab yaiku perkara dhuwit; akibat yaiku wanita wis ora kuwawa kanggo nglawan tindak degsiya.

Pepatenan

Sing dadi wujud miturut donyaning ukum, pepatenan yaiku anane bukti wujud visum sing dijlentrehake dening katrangan Pulisi. Korban sing dadi pepatenan ing Novel CCW iki yaiku paraga wanita sing pakaryane dadi germo ana ing Kutha Sby. Minangka pakaryan germo salah sawijining pakaryan kang dinile ala ana ing sakupenge masyarakat, senadyan pakaryan iku ngasilake wanita sing nunut ana ing pakaryan germo, bisa kabantu saka kahanan ekonomi lan kurange pendhidhikan, saliyane iku menahi wanita sing nunut ana ing pakaryan germo ora bisa nglakokake tumindak utawa nglawan lan golek pakaryan liyane kejaba mung dadi wanita planyahan saka nunut ing germo. Kahanan kaya mangkana bisa dititoni kaya dhata ukara ing ngisor iki:

Wengi iku Yayuk nampa telpon saka Ninda yaiku wonge Mami Susi tunggal

panggawean. Ninda ngabarake menawa Mami Susi dipateni wong ing njero kamar. Saiba kagete Yayuk krungu mbok-mbokane mati kanthi cara kaya ngono. (CCW: 2018:148)

Pethikan bukti ukara ing dhuwur nuduhake yen paraga yaiku Mami Susi, sawijining germono ana ing Kutha Surabaya. Mami Susi nampa sapa wae sing kepengin nunut ana ing pakaryane, kabukti saka paraga Ninda kang padha tunggal pakaryane dadi germono. Pakaryan germono dhewe kasunyatanane duweni titikan yaiku antarane pilihan lan kepeksa. Tuwuh wong wadon ing donya prostitusi anane faktor kang dhasari yaiku faktor utamane keterbatasan ekonomi, saengga wong wadon nekuni donya prostitusi kanggo menuhi kabutuhan pribadi lan kulawargane. Uga ing kene pelaku dadi otoritas awak korban supaya ora bisa mertahane uripe kanthi cara pepatenan sing dilakokake dening pelaku. Lan pelaku uga duweni prilaku agresi sing individune tindak kanggo awake dhewe, pelaku nglakokake hak iku kanthi cara ora ngina lan ngasorake wong liya.

Banjur ana wujud luwih cetha maneh yen ana kedadean tindak degsiya arupa fisik sing kalebu pepatenan. Salah sijine anane bukti cecaturan paraga Yayuk sing diwenahi warta saka paraga Ninda. Kahanan iki bisa dititoni kaya dhata ukara ing ngisor iki:

Lha ngapa Nin.... Sing mateni kepiye?

Aku dhewe ora ngerti, awit meneri bali ing omahe Mami Susi kahanan wis rame. Polisi padha ngepung omahe Mami. Jare sing mateni saiki lagi kecekel. (CCW: 2018: 148)

Pethikan dhata ukara iku wis nuduhake yen anane bukti cecaturan paraga Yayuk sing ngerti warta saka paraga Ninda. Kahanan iki dirasakake paraga Yayuk amarga sing paraga Yayuk kepengin ngerti pelaku apa tanggung jawab karo tumindak sing dilakokake arupa pepatenan iki. Iki nuduhake yen wujud iki wis kalebu pepatenan sing wis kasusun dening pelaku. Ing donya kasunyatan akeh banget bab perkara ngenani pepatenan sing wis kedadean. Korban sing wis dipateni otomatis ora ana maneh hak kanggo urip. Dene pelaku yen wis kecekel mesthi bisa mlebu kunjara, yen ora kecekel mesthi pelaku bisa mlayu saka tanggung jawab sing wis dilakokake. Mula bab iki kudu selarasa karo ukum sing wis ana ing UU. Nanging kurange wigati masyarakat ngenani pepatenan menahi kaweden kanggo masyarakat, salah sijine kawedenan iku yaiku pelaku bisa wae uga nglakokake pepatenan dening wong liya supaya ora ana sing mangerteni apa sing wis dilakokake. Ing kene nuduhake yen pelaku duweni daya mental kuwat kanggo nglakokake tumindak apa wae yen ora kagayuh apa sing dikarepake.

Pepatenan arupa prilaku wong utawa segrombolan wong sing ngakibatake kailangan nyawa wong liya. Kedadean pepatenan ing kaca bengala ana penyebab, saengga pelaku wis kasusun, mutusake, lan ngekskusi pepatenan tumrap wong liya. Perilaku lan sosial wis dilakokake debat luwih akeh setengah abad ngenani kepiye manungsa lair kanthi agresi lan tindak degsiya utawa dilairake tanpa tendensi agresi. Prilaku kriminal yaiku asil proses sinau psikologi, sing mekanisme entuk liwat andharan ing prilaku kriminal sing dilakokake karo wong sakiwa tengene, banjur kedadean

maneh liwat andharan sing gumantung karo kakuwatan saengga luwih cocog lan nyengkuyung wong kanggo niru prilaku kriminal sing wis dideleng.

Ana maneh katrangan bab bukti anane wujud tindak degsiya arupa fisik kayata raja pati. Yaiku anane bukti awujud visum sing nuduhake anane bageyan awak sing dadi bukti tindak degsiya arupa *fisik*. Bukti arupa visum iki saka layanan kesehatan kayata dhokter sing mriksa adhedhasar pemeriksaan kanggo korban tindak degsiya arupa *fisik*. Laporan kasebut diprinci saka kondisi kesehatan fisik lan psikis korban sing dipriksa. Laporan visum banjur dadi bukti kedadean tindak degsiya. Anane katrangan iki dicethakake yen korban wis pati. Kahanan iki bisa dititoni kaya pethikan ing ngisor iki:

Iya lagi divisum. Manut katrangan sing mateni jenenge Sidik....

Sidik...? Yayuk kaget awit kelingan marang kancane lawas sing niat njegurake ing jurang kanisthan nalika semana. (CCW: 2018: 148)

Pethikan iki nuduhake yen katrangan visum iki mung dadi gambaran yen korban wis mati lan isih divisum kanggo bukti anane tindak degsiya arupa fisik. Ananging pethikan iki ora nggambarake bageyan endi sing dadi wujud tindak degsiya. Salah siji contone yen ana gambaran bageyan sing dadi wujud tindak degsiya arupa *fisik* yaiku ditemokake anane tatu lan njarem utamane bageyan pasuryan lan tengen sing disebabake benda tumpul lan senjata tajam. Anane kaya sing wis dijilrentrehake yen pethikan iki ora ana gambaran bageyan pawakan sing dadi wujud tindak degsiya. Nanging iki kabeh wis cukup yen anane pelayanan kesehatan sing sedyo menahi bukti visum kanggo korban lan menahi keadilan kanggo wanita liyane supaya pelaku bisa diukum lan ora nglakoni maneh tindak degsiya sing nyengsarake wong liya.

Perkara Dhuwit

Sebab tindak degsiya arupa tumindak *fisik* sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitane Tulus Setiyadi yaiku perkara dhuwit. Perkara dhuwit iki titikane mung nandhang kemlaratan. Kemlaratan nuwuhake manungsa sapa wae kanggo nglakokake tindak ing luwar kakuwatanane. Tindak ora becik lan nekat bisa wae mampir ing lingkungan sakupenge masyarakat. Nanging kemlaratan uga bisa dadi sasaran lan tujuwan dienggo karo wong kang ora duweni tanggung jawab, kemlaratan iki dadi arupa salah siji penyebab wanita duweni tindak degsiya. Perkara dhuwit iki ana ing sakupenge masyarakat nuwuhake perkara sing wigati banget yen ora bisa menahi solusi, pelaku bisa wae nindakake tindak sing ora becik kanthi cara apa wae salah siji buktine yaiku mesthi nglakokake tindak degsiya arupa *fisik*.

Banjur paraga Ninda ora mangerteni luwih cethane maneh sapa sing dadi pelaku saka tindak degsiya arupa *fisik* kanthi paraga Mami Susi sing wis ora duwe nyawa maneh kanggo urip. Ing kene kahanan paraga Yayuk bingung lan kaget yen ana kedadean sing ora nyangka. Amarga wis ngerti wewatakane paraga Mami Susi minangka germono sing

ngayomi lan loma. Amarga kahanan paraga Mami Susi sing dhewean ana ing omahe dhewe menehi pelaku entuk kalodhangan kanggo tindak degsiya arupa *fisik*. Nanging crita iki menehi bukti yen isih anane keadilan kanggo paraga Mami Susi yen pelakune dicritakake bisa kecekel. Ing kene nuduhake yen ana gambaran masyarakat lan pulisi sing ngerti kahanan kedadean ana ing omahe paraga Mami Susi sing dadi tindak degsiya arupa *fisik* senadyan ora dicritakake secara cetha gambaran antara masyarakat lan pulisi ana ing pethikan Novel. Banjur ana katrangan ngenani sapa jeneng pelaku sing nglakokake tindak degsiya arupa *fisik*. Ing kene bisa dititeni sapa jeneng pelaku sing wani nglakokake tindak degsiya arupa *fisik*. Katrangan iki diasilake saka bukti gambaran masyarakat lan pulisi minangka sing duweni hak kanggo ngukum pelaku yen pelaku dinyatakake nglakokake tindak degsiya arupa *fisik*.

Mula yen bisa dideleng, Yayuk gampang kepincut karo pacaturan Sidik sing wis dadi kanca lawas, wis ngerti bab kahanan panguripan Yayuk. Mula menehi Sidik wani nawari Yayuk kanggo pakaryan dadi Sekretaris ana ing kutha Sby, kasunyatan Sidik ngapusi Yayuk lan niyate Sidik mung ngedol Yayuk ana ing Mami Susi. Iki dadi akibat saka tumindak priya sing nyengsarake wanita. Kahanan iki bisa dititeni kaya pethikan ing ngisor iki:

Sidik....? Yayuk kaget awit kelingan marang kancane lawas sing niat njegurake ing jurang kanisthan nalika semana.

Ya.... Jare perkara dhuwit... Nalika isih ana ing Surabaya mbiyen. (CCW: 2018: 148)

Pethikan kanggo bukti dhata iku wis nuduhake yen pelaku tindak degsiya iki dilakokake dening priya yaiku Sidik. Anggone Sidik ora dikirim dhuwit karo Mami Susi wiwit isih ana ing Surabaya sing ngapusi Yayuk yen nawari pakaryan dadi Sekretaris kasunyatan Yayuk kuwi diedol karo Sidik. Kahanan Yayuk wektu iku bingung awit ditinggal karo wong tuwane loro karone lan kudu dadi penggantine adhi-adhine kanggo sekolah.

Pethikan saka tembung “perkara dhuwit” iki wis nuduhake anane katrangan penyebab tuwuhe tindak degsiya arupa *fisik* sing kalebu tumindak pepatenan. Katrangan wektu paraga Mami Susi ana ing kutha Sby. Ing kutha Sby paraga Mami Susi duweni omah sing telung taun kapungkur garwane dhewe pisahan lan mulih ana ing Australia. Mula paraga Mami Susi duweni omah ana ing kutha Sby. Ing omahe paraga Mami Susi ana bocah wadon sing dadi wong-wongane paraga Mami Susi melu pakaryan sing dilakokake paraga Mami Susi.

Sadurunge ana penggambaran ngenani paraga Mami Susi wektu durung ana ing Surabaya lan isih dadi wanita sing umure isih enom padha karo paraga

Yayuk. Paraga Mami Susi anggone lagi kasusahan entuk pakaryan ditulungi dening paraga Om Dicky nalika paraga Mami Susi wektu ana ing Solo uripe sing isih rekasa. Bareng ditulungi dening paraga Om Dicky saiki paraga Mami Susi uripe dadi mapan. Saka kene wis nggambarake pakaryan apa sing dilakokake dening paraga Mami Susi nganti wis cepet dadi wong mapan lan ora rekasa maneh. Mula dalane sing dilakoni paraga Mami Susi dadi wong mapan sacara cepet saka ditulung karo paraga Om Dicky, apa sing dirasakake paraga Mami Susi kahanane padha karo paraga Yayuk sing kebingungan anggone nguripi panguripane lan kabutuhan kanggo kulawargane. Banjur ana katrangan ngenani pangirane paraga Yayuk perkara dhuwit dening paraga Sidik wis menehi dalan padhang yaiku dhuwit bayaran saka paraga Mami Susi wektu nuku dheweke apa durung dibayar dening paraga Mami Susi saengga paraga Sidik nagih nganti paraga Sidik wis kailangan jati dhiri kanggo nglakokake tindak pepatenan dening paraga Mami Susi.

Pangrasane paraga Yayuk ngerti kahanan ngenani tindak pepatenan sing dilakokake paraga Sidik menehi sewu pitakonan. Ora nyangka kancane dhewe wani nglakokake tindak pepatenan sing nglanggar UU yen manungsa duweni hak kawenangan kanggo urip lan mardika. Apa maneh hak iki wis ana gegayutan dening wanita. Hak asasi manungsa sing gegayutan arupa kabeh manungsa, utamane yaiku wong lanang lan wong wadon. Hak asasi manungsa iki kudu selaras karo panguripane manungsa kanggo urip lan mardika wektu nglakokake samubarang sing sipate ala lan becik.

Banjur ana akibat saka kedadean perkara paraga Mami Susi yaiku anane wong-wongane paraga Mami Susi kalebu paraga Ninda lan paraga Yayuk. Pakaryan sing dilakokake paraga Mami Susi menehi kebingungan kanggo wong-wongane paraga Mami Susi sing dadi korban tindak degsiya kalebu pepatenan. Anane kedadean katelu iki menehi gambaran masyarakat yen tindak degsiya kalebu pepatenan kudu ditangani secara hukum kang adil. Lan menawa ora dilakokake penanganan utawa lapuran menehi luwih kebake perkara tindak degsiya liyane. Anane bukti iki bisa menehi pandeleng masyarakat supaya bisa ngati-ati lan waspada tumrap sapa wae.

Tindak Degsiya arupa Tumindak Mental

Tindak degsiya arupa tumindak mental iki tumuju tindak sing ngakibatake kaweden, kailangan rasa percaya dhiri, kailangan kemampuan kanggo tindak, rasa ora nduweni daya, lan sengsara psikis abot tumrap korban kacathet ana ing pasal 7 UU tumindak degsiya sajrone bale wisma.

Wujud, Sebab, Akibat Tindak Degsiya arupa Tumindak Mental

Tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak *mental* kang kalebu wujud yaiku anane ancaman; sebab yaiku faktor status sosial; akibate yaiku wanita kelangan jati dhiri.

Ancaman

Wujud tindak degsiya arupa tumindak *mental* sajrone Carang - Carang Wisa yaiku ancaman. Ancaman bisa dilakokake dening sapa wae. Pelakune bisa liwat saka kanca, wong tuwa lan medhia sosial lan duweni tujuwan sing maneka werna. Korban ana ing novel iki yaiku salah sijine wanita sing paling utama sajrone Novel CCW.

Wujud sing arupa ancaman iki saka paraga Yayuk supaya bisa nrima lamaran paraga Totok saka paraga Budhe Miatun. Ing kene wis nuwuhake kepriye paraga Yayuk duweni pangrasa batin sing dirasakake. Mula ing kene nuduhake paraga Yayuk duweni beban sing luwih abot. Bab iku tinemu ing pethikan:

Apa kowe ora ngilon marang githokmu saiki,” tembung Budhe Miatun sajak nylekit. “Lha mbesuk kowe arep mangan turu wae bisa klakon. Ora usah dadak ngetus kringet (CCW: 2018:86)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake yen paraga Budhe Miatun menahi katrangan sing nuwuhake paraga Yayuk menahi pangrasa batin sing dirasakake. Wujud tindak degsiya arupa *mental* sing ana ing katrangan paraga Budhe Miatun iki cetha. Paraga Budhe Miatun iki menahi ancaman arupa pacaturan sing ngasorake paraga Yayuk supaya bisa mikir lan gelem nrima apa sing dijarentrehake paraga Budhe Miatun kanthi menahi kapercayaan yen bisa urip mulya karo paraga Totok.

Yen bisa dideleng ing novel iki menahi pasinaon supaya ora gampang nyarujuki apa sing dikarepake dening pelaku ancaman tindak degsiya arupa *mental*. Yen gampang nyarujuki bisa menahi wong liya ngasorake drajate wanita. Uga pethikan iki gambarakake ing donya kasunyatan isih akeh perkara bab ngenani iki.

Urip manungsa mesthi bisa mulya yen ngerti prilaku wong liya arupa sapa wae, kan ngerti tindak lan tata krama wong liya arupa ngormati pangrasa manungsa, uga ora ana kepeksa utawa diancem. Iki mesthi bakal bisa ngurangi bab perkara tumindak degsiya tumrap wanita sing methi ana gayutan saka patriarki sing wis kaiket ana ing jati dhiri manungsa miturut tujuwan manungsa arep melu tujuwan sing kliru apa sing pener. Mula ing kene menahi pasinaon supaya ora gampang menahi keputusan lan nyarujuki amarga kahanan sing dirasakake paraga Yayuk. Yen bisa paraga Yayuk bisa ngerti prilakune paraga Totok sadurunge nyarujuki lamaran paraga Totok. Kahanan sing dirasakake paraga Yayuk ora bisa nulak lan uga isih gumantung wong liya sing diimingi-imingi bakal bisa urip mulya yen sesandhingan karo paraga Totok. Mula iki sing dhasari wanita duweni perkara sing

gegayutan lan kalebu ana ing tindak degsiya arupa *mental*.

Ora mung siji pangancem sing dilakokake paraga Budhe Miatun. Paraga Budhe Miatun nglakokake ancaman sing arupa ora ngormati minangka paraga Budhe Miatun kuwi wong tuwa sing duweni kepengin paraga Yayuk supaya nrima lamaran karo paraga Totok. Bab iki tinemu ing pethikan:

Yuk... daksawang-daksawang wiwit mau, aku ngomong ngethipris nganti lambe satumang dadi samerang sajak ora kokrungokake. Apa kowe arep nyepelake marang kulawargaku. Wis rumangsa cukup uripmu utawa isih kurang anggponku menehi. Ngomong wae aja lingak-linguk sajak ora gelem ngajeni marang wong tuwa. Kokanggep apa aku iki?” Budhe Miatun sajak nesu banget sing gawe mendiriringe Yayuk. (CCW: 2018: 86)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake ancaman paraga Budhe Miatun dening paraga Yayuk kanthi cara ora ngormati wong tuwa. Menahi paraga Yayuk duweni rasa pangrasa kuwatir yen kuwi bakal kedadeyan paraga Yayuk ora nrima lamaran karo paraga Totok lan saka pangrasa kuwatir kuwi bakal dideleng paraga Budhe Miatun ana ing tangga teparo yen paraga Yayuk kuwi ora ngormati paraga Budhe Miatun minangka wong tuwa. Mula yen bakal kedadeyan paraga Budhe Miatun iki menahi kawruh dening tangga teparo menahi paraga Yayuk dadi paling wanita sing diasorake amarga ora gelem nrima lamaran saka paraga Totok. Iki bisa dideleng kepriye paraga Budhe Miatun nglakokake ancaman sing sipate meksa paraga Yayuk supaya gelem rabi karo paraga Totok lan uripe bisa dianggep mulya, dikormati dening masyarakat utamane tangga teparo.

Faktor Status Sosial

Sebab tindak degsiya arupa tumindak *mental* sajrone novel Carang - Carang Wisa anggitané Tulus Setiyadi yaiku pawakan lan kemlaratan. Pawakan iki bisa kalebu fisik lan non fisik sing duweni gegayutan karo pawakan korban. Bisa dilakokake saka pacaturan lan tindak. Dene kahanan ekonomi bisa kalebu kahanan sing dilakokake kahanan korban kayata kemlaratan, nandhang kasusahan lan liyane. Saka sebab iki nuwuhake korban ora bisa nglakokake apa-apa utawa nglawan tumindak sing dilakokake pelaku. Korban biyasane menahi pangrasa batin kayata dipendhem, lan meneng, lan uga sedhik ing pangrasane.

Ing novel iki uga nyeritakake yen antarane tetenger wanita ayu ora bisa ucul saka tindak degsiya arupa *mental*. Tindak degsiya arupa *mental* iki korbane utamane yaiku dening wanita, ora ana gayutan dening pawakan, kemlaratan lan liyane. Mula ing kene menahi gambaran sing mesthi kelakon ana ing donya kasunyatan. Bab iku tinemu ana ing pethikan:

Hahhh... Yuk...Yuk... arep dikepenakake uripmu wae angel. Mbesuk uripmu kepriye? Banjur kaya ngapa sing dadi pilihanmu...hoohhhhh...” pangudasane Budhe Miatun. “Ya wis Yuk... saiki budhe arep bali dhisik. Daktunggu sedina rongdina gedhe-gedhene seminggu. Dakjaluk

mengkone ana katrangan kang gumathok saka kowe (CCW: 2018: 87)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake yen penyebab paraga Budhe Miatun menahi katrangan amarga kahanan ekonomi sing dirasakake paraga Yayuk. Mula menahi paraga Budhe Miatun menahi ancaman sing ana gayutane karo kahanan ekonomi sing dirasakake paraga Yayuk. Penyebab sing dirasakake korban iki menahi pangrasa batine kelara lan nyengsarake wanita lan menahi wanita ora bisa ngembakake kelebihan sing diduweni amarga ana faktor sing njalari yaiku faktor kahanan ekonomi sing dirasakake paraga Yayuk.

Wanita kelangan Jati Dhiri

Akibat tindak degsiya arupa tumindak *mental* sajrone novel *Carang - Carang* Wis Anggitane Tulus Setiyadi yaiku kahanan korban sing menahi dadi kailangan jati dhirine. Akibate sing dirasakake korban bisa maneka warna ana sing arupa nesu, kuciwa, dhendham, gela, lan tumindak liyane sing bisa menahi katrangan korban yen saka akibate kuwi menahi korban dadi kailangan jati dhiri minangka manungsa sing kudu tansah sabar lan kuwat sajrone mental sing dirasakake korban.

Ana katrangan paraga Yayuk sing nuduhake luwih ngrasakake kelara batin tumuju ana ing mental yaiku pandelenge wong liya sing ngasorake paraga Yayuk luwih ala kaya wanita liyane sing dianggep mplorotin wong lanang. Kahanan iki bisa dititani ing ngisor iki:

Wis.... Nang, aku ora kuwat...

Sabar Yuk, sepurane aku...

Ngapa aku kokajak mrengs mung arep korsiya-siya batinku. Dosaku apa. Aku arep bali wae (CCW: 2018: 95)

Pethikan iki nuduhake yen gambaran paraga Yayuk sing wani nulak apa sing diucapake dening paraga Anang saka paraga Bu Prapti. Batine paraga Yayuk ngrasa disiya-siya. Mula menahi paraga Yayuk wani nulak amarga tetembungan saka paraga Bu Prapti wis menahi kelara ana ing batine. Kahanan liyane bisa dititani ing ngisor iki:

Wis... cukup... Nang.... Kowe wis ora usah mrengs maneh utawa nyedhaki aku. Saiki wis ngerti sapa satemen kowe..." ujar Yayuk nalika mudhun saka sepedha motor (CCW: 2018: 96)

Pethikan iku wis nuduhake yen paraga Yayuk wani nulak lan nglawan paraga Anang sing menahi kelara batine saka paraga Bu Prapti. Apa sing digambarake yaiku tembung paraga Yayuk sing menahi ora usah mrengs maneh utawa nyedhaki wis dadi bukti sing kuwat kepiye batine paraga Yayuk kelara. Uga saiki paraga Yayuk ngerti wewatekane paraga Anang kepiye dideleng saka kahanan kulawarga karo paraga Bu Prapti sing ngasorake wanita saka sandhang, pangan lan papan. Bab iku tinemu ing pethikan:

Cukup... aja nambahi panalangsaku. Sanggaku urip wis abot. Matur nuwun

sakabehane..." Yayuk banjur mlebu omah lan nutup lawang (CCW: 2018: 96)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake yen paraga Yayuk kabuki pangrasa batin tumuju mental sing dirasakake diuntabake dening paraga Anang yeng sanggane urip wis abot. Saorane aja nambahi panalangsaku paraga Yayuk amarga kanthi cara mangkana paraga Yayuk bisa tentrem tanpa ana salah panampa saka wong liya. Banjur ana gambaran uneg-uneg sing dirasakake paraga Yayuk ngenani pangrasa batin tumuju mental sing kelara. Kahanan iki bisa dititani ing ngisor iki:

Yayuk ora ngerti apa sing bakal ditindakake maneh. Wong-wong sing sakawit becik lan kerep awes pambiyantu padha salah panampa marang dheweke. Ora ngerti satemene ana apa nasibe kok apes terus. Kala-kala mung bisa nggluputake awake dhewe lan nesu-nesu marang wong liya. Saiki bisane mung pasrah marang takdir kang bakal ditampa. Menawa pancen nasibe beja bakal disukur dene arep cilaka ora bisa endha. Yayuk banjur teturon ing kursi karo luhe isih mili nelesi pipi (CCW: 2018: 97-98)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake yen paraga Yayuk menahi uneg-uneg. Akibate pangrasa batine saya lemah amarga sing dideleng wong liya mesthi salah panampa uga paraga Yayuk ngrasa yen nasibe apes.

Tindak Degsiya arupa Tumindak Seksual

Tindak degsiya arupa tumindak *seksual* yaiku tumindak ngasorake, ngina, nyerang lan tindak liyane, tumrap awake sing gegayutan nafsu perkelaminan, hasrat seksual wong, lan fungsi reproduksi, sacara paksa, bertentangan kanthi kepentingan wong, lan tindak liyane sing nyebabake korban iku ora kuwat menahi pasarujukan sajrone kahanan bebas, amarga ketimpangan relasi kuasa, relasi gender, lan sebab liyane, sing akibate utawa bisa akibat sengsara utawa kasangsaraan tumrap sacara fisik, psikis, seksual, ruginé sacara ekonomi, sosial, budaya lan politik.

Ana 15 wujud tindak degsiya arupa seksual miturut Komnas Wanita yaiku pelecehan seksual, eksploitasi seksual, perbudakan seksual, intimidasi seksual, pengukuman nuansa seksual, penyiksaan seksual, pemaksaan rabi, kontrol seksual, pemaksaan aborsi, prostitusi paksa, pemaksaan kontrasepsi, praktik tradhisi lan pemaksaan ngandhut jabang bayi. Dampak kanggo korban tindak degsiya arupa seksual yaiku anane dorongan kanggo pati, trauma sacara seksual, gangguan fungsi reproduksi, perilaku mesthi obah, dampak psikologi, luka sacara fisik, penyakit menular seksual, stigma saka masyarakat, meteng sing ora dipengen.

Cara kanggo nyingkiri bebaya perkosaan sing wis kedadean ana ing masyarakat yaiku mesthi

nduweni sikap waspada utamane ing kendaraan umum, nglakokake perlawanan, waspada wong sing ora dikenal, sangu alat bela diri utawa spray bubuk cabe, sinau saka kasus sing wis ana lan asring kedadean, pukul alat bageyan vital pelaku.

Wujud, Sebab, Akibat Tindak Degsiya arupa Tumindak Seksual

Tindak degsiya tumrap wanita arupa tumindak seksual kang kalebu wujud yaiku anane eksploitasi seksual, perdagangan wanita, intimidasi seksual; sebab yaiku anane pangwasa lan otoritas; akibate yaiku resiko kelarane bageyan alat vital wanita.

Eksploitasi Seksual lan Perdagangan Wanita

Wujud tindak degsiya arupa tumindak seksual sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitané Tulus Setiyadi sing ditemokake yaiku Eksploitasi seksual, Perdagangan wanita kanggo tujuwan seksual, dipeksa rabi, Ukuman ora manungsa tumuju ing kahanan seksual, Intimidasi seksual kalebu ancaman utawa percobaan perkosaan lan perbudakan seksual. Saka wujud sing diandharake menehi gambaran bukti sing akeh yen paraga Yayuk wis dadi korban tumindak degsiya arupa seksual.

Mula paraga Yayuk ora ngerti pakaryan kaya apa sing nganggo klambi sing ngetokake dhengkul. Kahanan liyane bisa dititèni ing ngisor iki:

Mbak, sekretaris kuwi sandhangané kudu bisa ndudut wong liya. Menawa mung kaya sandhanganmu langganan padha mlayu (CCW: 2018: 33)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake yen ana eksploitasi seksual kanggo tujuwan seksual dening paraga Mami Susi liwat klambi sing dienggo paraga Yayuk. Wis cetha yen ana perangan ngenani sekretaris dianggep paraga Mami Susi bisa ndudut priya sing mbutuhake wanita planyahan. Yen paraga Yayuk isih nganggo sandhangan tartutup mesthine langganane paraga Mami dipastikake padha mlayu amarga ora ana panggodha sing dideleng saka klambi sing tartutup saka dhuwur nganti ngisor. Mula anane panggodha klambi kabuka iku kanggo paraga Mami Susi dadi panggodha wong lanang tumuju seksual.

Ing jagade prostitusi dhewe, wanita planyahan nganggo sandhangan sing salah sijine kabuka kayata, rok sing cekak, klambi modhel tank top lan liya-liyane. Krana iku wanita planyahan nganggo sandhangan kaya mangkana supaya bisa narik kawigatene para langganan. Ana bab liyane kang isih gegayutan ngenani sandhangan wanita planyahan ing jagade prostitusi tinemu ing pethikan:

Mbak... saiki kowe didandani sing luwih ayu karo nganggo klambimu sing anyar mau. Kanthi mangkono Om Dicky bakal bisa seneng atine (CCW: 2018: 33)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake eksploitasi seksual dening paraga Mami Susi kanggo paraga Yayuk supaya bisa didandani sing luwih ayu karo

nganggo klambi sing arupa tumuju seksual ngetokake apa sing diketokake sing tujuwane dadi bahan seksual priya sing mbutuhake.

Pangwasa lan Otoritas

Sebab tindak degsiya arupa tumindak seksual sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitané Tulus Setiyadi yaiku kemlaratan, lan penyalahgunaan kakuasaan. Menehi korban ora nduwe daya kakuwatan kanggo nglawan sapa wae amarga kakuwatan wong sing luwih wani nglakokake apa wae kanggo korban supaya ora nduwe daya kakuwatan. Kahanan iki bisa dititèni ing ngisor iki:

Hmmm... Mbak..."ujare Mami Susi karo unjal ambegan. "Om Dicky kuwi bos gedhe saka Jakarta. Tumrape dheweke wektu kuwi dhuwit. Nalika aku isih urip ing Solo uripku rekasa. Bareng kenal kaya Om Dicky lan liya-liyane uripku ing kene dadi mapan. Apa kowe ora kepengin kaya aku? (CCW: 2018: 32)

Pethikan ing ngisor iki anane penyebab tumindak degsiya arupa mental yaiku kemlaratan sing dirasakake dening paraga Mami Susi lan paraga Yayuk. nanging bedane paraga Mami Susi wis dadi wong sugih amarga pakaryan dadi wanita planyahan. Dene paraga Yayuk isih arep dadi korban wanita planyahan saka eksploitasi seksual amarga tumindak penyalahgunaan kakuasaan sing ora selaras. Mula penyalahgunaan kakuasaan iki saka paraga Mami Susi sing wis sugih lan paraga Yayuk sing isih nandhang kemlaratan meneh kakuasaan sing ora selaras. Mula menehi paraga Mami Susi dadi nduweni penyalahgunaan kakuasaan kanggo kagayuh eksploitasi seksual sing wis dirembugi dening paraga Sidik.

Kelarane bageyan Alat Vital Wanita

Akibat tindak degsiya arupa tumindak seksual sajrone novel *Carang - Carang Wisa* anggitané Tulus Setiyadi yaiku akibat sing ditimbulake dening pelaku saka kalodhangan korban tindak degsiya arupa seksual. Akibat sing ditimbulake maneka warna sing sipate arep tumuju ngrusak bagian alat seksualitas wanita lan psikis sing gegayutan karo kahanan batin korban wektu disiya lan sengsara amarga dipeksa. Bab iki tinemu ing pethikan:

Ing kamare kuwi Yayuk kudu ngladeni Hasto kaya apa sing ditindake karo Budi mau. Mesthi wae Yayuk semu kuwalahan awit panjaluke Hasto neka-neka sing gawe bingunge Yayuk anggone ngladeni. Kanthi sambat-sambat Yayuk tetep nuruti napsune Hasto sing kaya kewan (CCW: 2018: 121)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake yen tetembungan kuwalahan awit panjaluk paraga Hasto menehi kelara awake paraga Yayuk sing wis tumuju ing nuansa seksual. Bab iki wis dadi perkara tindak

degisiya arupa *seksual*. Korban mung bisa sambat-sambat apa sing dilakokake karo paraga Hasto amarga daya kakuwatane kalah tinimbang kakuwatane paraga Yayuk sing wis ora ana kakuwatane.

Banjur ana gambaran akibat paraga Hasto menehi tindak degsiya arupa seksual kanthi cara nyengsarake uripe sajrone batine paraga Yayuk. Paraga Hasto uga menehi penyalahgunaan otoritas awake paraga Yayuk supaya gelem manut karo ancaman saka paraga Hasto. Kahanan iki bisa dititèni ing ngisor iki:

Banjur apa kang kudu ditindaake supaya bisa uwal saka wong lanang sing bejat kuwi. Direwangi nangis-nangis lan nyembah-nyembah marang Hasto, nanging tetep ora kasil. Kayangapa kelara-lara atine lan kaya arep pecah dhadhane. Pancen kabeh saka kaluputane sing ora tundhone nganthi kaya ngene. Yayuk bisane mung pasrah marang kahanan lan nasibe (CCW: 2018: 127)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake gambaran tindak degsiya arupa seksual sing dilakokake paraga Hasto kanggo ancaman supaya bisa uga kagayuh apa sing wis dilakokake paraga Yayuk yaiku kabutuhan batin. Paraga Yayuk wis ngupaya kanggo nglawan paraga Hasto supaya bisa ucul saka ancaman lan ukuman kanthi cara nangis-nangis lan nyembah-nyembah sing wujud ngasorake drajat wanita ananging ora kasil.

Banjur ana akibat saka tindak degsiya arupa *seksual* yaiku gambaran kellarane bageyan organ vital paraga Yayuk sing lara amarga digawe giliran para priya tumuju budak seksual. Ora dicritakake pangrasa gambaran kellarane bageyan organ vital paraga Yayuk nanging yen diwaca bisa nuduhake kanthi cetha yen bageyan kuwi pancen kelara. Apa maneh ana tetembungan “digawe giliran para priya”. Kahanan iki bisa dititèni ing ngisor iki:

Yayuk ora trima dene awake digawe giliran para priya kang bejat. Nanging, sapa kang bakal nyambung umure. Arep mupus ing urip nambahi dosa. Kanthi rasa perih Yayuk kapeksa nampa marang nasibe kang wis tanpa nduwe aji (CCW: 2018: 137)

Pethikan ing dhuwur iki nuduhake yen paraga Yayuk dadi wujud penyekap kanggo perbudakan seksual dening paraga Hasto. Tetembungan “digawe giliran para priya bejat” nuduhake kepiye paraga Hasto nduweni kawenangan awak paraga Yayuk lan supaya paraga Yayuk ora bisa ucul saka paraga Hasto sing wis nyekap karo priya bejat sing tujuwane kanggo gegayutan seksual lan tumuju paraga Yayuk sing dadi budak saka priya bejat sing wis digilir.

Banjur ana kakuwatane paraga Hasto dadi tumuju ing perdagangan wanita kanthi korbane yaiku paraga Yayuk. Tujuwane paraga Hasto supaya paraga

Yayuk bisa ngungkuli paraga Totok sing wis nyengsarake kabutuhan batin uga salah sijine paraga Hasto dadi begja amarga saka perdagangan wanita kuwi ngasilake dhuwit dening paraga Mami Susi. Bab iku tinemu ing pethikan:

Mengko bengi ana kancaku wadon sing kepengin ketemu kowe. Dheweke wong sugih, ayu, lan loma. Kowe arep diajak kerja bareng karo dheweke. Daktanggung ora suwe kowe bisa ngungkuli Totok. Dhuwitmu bakal akeh lan bisa nuku omahe bojomu sing goblok kuwi.. hahahahaaaa... (CCW: 2018: 138-139)

Pethikan iki nuduhake kepiye paraga Hasto dadi penyalahgunaan otoritas awake paraga Yayuk minangka korban. Paraga Yayuk diedol lan paraga Hasto sing dadi begja. Nanging paraga Yayuk mung sengsara lan kepeksa. Bab iki menehi tetenger kepiye paraga Hasto gawa paraga Yayuk tumuju ing jagade prostitusi sing kebak tindak degsiya kanthi paraga Hasto sing dadi begja tinimbang paraga Yayuk sing nduwe otoritas awake.

Saka segi pakaryan dhewe wis kebak tindak degsiya, durung ana relasi kanthi masyarakat sing nduweni stigma, relasi karo tamune, durung yen karo mucikarine, durung yen karo lingkungan sing golek pungi iku. Nanging yen tindak degsiya arupa seksual cetha, ing donya prostitusi iku wis ngandhut tindak degsiya.

Nanging ing novel *Carang - Carang Wis* dicritakake yen paraga Yayuk ora kabukti nduweni resiko akibat pakaryan jagade prostitusi dadi wanita planyahan sing dilakokake kayata, wis pener yen asile positif lan bakal dinyatakake saka asil priksa dhokter lan tenaga kesehatan yen nduweni penyakit HIV/AIDS, rusake infeksi saluran reproduksi lan peluang ngandhut jabang bayi.

Dudutan

Dudutan saka andharan asile panliten bab Tindak Degsiya Tumrap Wanita sajrone Novel *Carang-Carang Wis* anggitane Tulus Setiyadi kaperang dadi telu. Perangan kapisan yaiku tindak degsiya arupa tumindak fisik sajrone *Novel Carang-Carang Wis*. Kapindho, yaiku tindak degsiya arupa tumindak mental sajrone *Novel Carang-Carang Wis*. Katelu, yaiku tindak degsiya arupa tumindak seksual sajrone *Novel Carang-Carang Wis*. Saka peranan telu iki banjur diperang maneh dadi telu peranan liwat wujud, sebab lan akibat. Panliten iki nggunakake ancangan panliten *kualitatif dheskriptif* lan metodhe sosiologi sastra.

Ing Novel CCW anggitane Tulus Setiyadi akeh ngenani otoritas sing dianggep dadi wujud tindak degsiya arupa tumindak *fisik, mental, lan seksual*.

Pawakan dhewe arupa sakabehane struktur fisik organisme manungsa, sing kabage saka bageyan awak sing ora bisa dideleng lan bisa dideleng. Amarga sajrone

awak manungsa ana sakabehane antara jiwa lan raga, dudu mung ana asta, irung, sirah, sikil, mripat, rema, rahim, bageyan alat vital lanang lan wadon, jantung, lan liya-liyane nanging uga ngandhut jiwa sacara pikiran, pangrasa, ati lan apa sing ora bisa dideleng nanging bisa dirasakake ing siji naluri manungsa. Anane wujud, sebab, lan akibat iki duweni faktor status sosial paraga sajrone crita sing ana gegayutan karo sosiologi sastra. Dadi saka crita iki sajrone novel CCW tumindak degsiya sing dilakoni korban iki menehi faktor status sosial kepiye pelaku nduweni daya kakuwasaan kanggo uripe wanitane sing nandhang faktor status sosial saka njero lingkungan masyarakat lan njaba lingkungan masyarakat.

Adhedhasar asile panliten, tindak degsiya arupa tumindak *fisik*, sajrone novel *Carang - Carang Wis* anggitané Tulus Setiyadi antarane (1) wujud, (2) sebab, lan (3) akibat.

Wujud tindak degsiya arupa tumindak *fisik* yaiku pepatenan. Dene sebab tumindak degsiya arupa *fisik* yaiku amarga ana konflik perkara dhuwit antara pelaku lan korban sing dianggep durung rampung. Akibat saka tindak degsiya arupa *fisik* yaiku kepiye pelaku dadi otoritas awake korban kanggo nglakokake tindak degsiya arupa *fisik* sing wujud pepatenan amarga anane konflik perkara dhuwit sing dianggep durung rampung menehi pelaku duweni daya kanggo pelaku supaya korban ora ana hak kanggo urip maneh.

Kaloro, wujud tindak degsiya arupa tumindak *mental* sajrone novel CCW antarane (1) wujud, (2) sebab, (3) akibat paling akeh konflik sing dirasakake dening korban tindak degsiya arupa *mental*. Wujud tindak degsiya arupa *mental* yaiku salah sijine ancaman sing luwih utama. Sebab tindak degsiya arupa *mental* yaiku anane gambaran faktor status sosial kemlaratan lan hak otoritas awake korban. Akibaté yaiku kepiye gambarane korban wis kailangan jati dhiri tumuju ing pangrasa batin, jiwa lan raga dadi korban tindak degsiya arupa *mental* menehi korban nduweni kesehatan mental ora selaras yaiku korban nekad sing tumuju kanthi cara ora pener kanggo kabutuhan seksual sing ora bisa dirasakake wektu wangun bale wisma.

Katelu, wujud tindak degsiya arupa tumindak *seksual* sajrone novel CCW antarane (1) wujud, (2) sebab, (3) akibat uga paling akeh konflik sing dicritakake. Salah sijine wujud yaiku anane eksploitasi seksual, perdagangan wanita kanggo tujuwan seksual, dipeksa rabi, ukuman ora manungsa tumuju ing kahanan seksual, intimidasi seksual kalebu ancaman utawa percobaan perkosaan lan perbudakan seksual. Sebab tindak degsiya arupa seksual wis mesthi dilakokake pelaku amarga status sosial korban lan penyalahgunaan kakuwasaan kanthi cara ancaman.

Akibaté tindak degsiya arupa seksual dititeni saka sebab, durung menehi gambaran asil saka katrangan yen nduweni penyakit HIV/AIDS, peluang ngandhut jabang bayi, lan rusake infeksi saluran reproduksi.

Pamrayoga

Adhedhasar panliten ngenani Tindak Degsiya sajrone Novel CCW anggitané Tulus Setiyadi kang diandharake ing bab-bab sadurunge, pranyata saka kahanan masyarakat, tindak degsiya kang dialami korban lan digawa saka pelaku menehi tuwuh kebak tindak degsiya arupa fisik, mental, lan seksual. Konflik sajrone novel CCW iki dumadi ora amarga patriarki nanging budaya patriarki sing digawa saka lingkungan masyarakat nuwuhake kebake pelaku duweni status tindak degsiya kang maneka warna, uga anane otoritas awake korban lan status sosial korban. Mula saka kuwi, panliten kaajab bisa dadi sumbangsih kanggo panliten sastra liyane. Mligine kang mawa tintingan Sosiologi Sastra, senadyan isih akeh sing kurang lan isih akeh tembung-tembung kang durung sampurna.

Panliten uga kaajab supaya bisa nambahi kawruh dening para pamaos ngenani gambaran tindak degsiya arupa tumindak fisik, mental lan seksual kanthi cara telu perangan liwat wujud, sebab, lan akibat supaya ora ana kekliruan pangerten ngenani tindak degsiya. Panliten iki bisa kaajab uga dadi tuladha kanggo masyarakat amrih bisa pandeleng bab-bab perkara kang becik lan bisa ngadohi bab-bab perkara sing dianggep durung becik. Kejaba kuwi supaya bisa luwih jero lan rowa, panliten bisa kaajab luwih tinarbuka minangka salah sawijine panliten karya sastra kanggo ditintangi kanthi pamerekan liyane. Tujuwane yaiku supaya panliten iki ora mujudake dadi asil akhir sajrone proses panliten. Mula Novel *Carang - Carang Wis* anggitané Tulus Setiyadi kang minangka objek panliten isih bisa diinterpretasi maknane lumantar pamarekan lan tintingan liya

DHAPTAR KAPUSTAKAN

- Abrams, M.H. 1971. *The Mirror and The Lamp*. Oxford: Oxford University Press.
- Amalia, Sari, Linda. 2011. *Pedoman Pengintegrasian Materi Anti Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Pendidikan Dan Pelatihan Penjenjangan Dan Teknis*. Jakarta: Peraturan Menteri (PERMEN) PP dan PA.
- Amminudin. 1990. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru.
- Arikunto. Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: PT. Rineka Cipta.
- As'ad, Moh. 2000. Perilaku Kekerasan. Yogyakarta: Jurnal Universitas Gadjah Mada.
- Damono, Sapardi Djoko. 1979. *Sosiologi Sastra: Sebuah Pengantar Singkat*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Darma, Budi. 2007. *Bahasa, Sastra, dan Budi Darma*. Surabaya: JP Books.
- Darni. 2013. *Fenomena Perdagangan Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern*. Jurnal Penelitian Bahasa, Sastra dan Pengajarannya. LITERA

- , 2016. *Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Fiksi Jawa Modern (Edisi Revisi)*. Surabaya: Unesa University Press
- Djajasudarma, T Fatimah. 1993. *Metode Linguistik: Ancangan Metode Penelitian dan Kajian*. Bandung: Reitika Aditama.
- Faruk, 1994. *Pengantar Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar (Anggota IKAPI)
- , 2012. *Metode Penelitian Sastra: Sebuah Penjelajahan Awal*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Harkristuti, Harkrisnowo. 2000. *Hukum Pidana dan Kekerasan Terhadap Perempuan*. Bandung: Alumni.
- Herkiswono, Harkristuti. 2000. *Perempuan dan Hak Asasi Manusia dalam Perspektif Sosio-Yuridis*. Dalam *Negara dan Kekerasan terhadap Perempuan*. Jakarta: Yayasan Jurnal Perempuan.
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastraan Jawa Modern*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Kemmis, Stephen dan Robin McTaggart. 2009. "Penelitian dan Praktik Sosial" dalam *Qualitive Research* (diedit oleh Norman K. Denzin, Diterjemahkan oleh Dariyatno, dkk). Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Komnas Perempuan. 2019. *Korban Bersuara, Data Bicara sahkan RUU Penghapusan Kekerasan Seksual sebagai Wujud Komitmen Negara (Catatan Tahunan Kekerasan terhadap Perempuan Taun 2018)*. Jakarta: Jurnal Website Komnas Perempuan.
- Linton, Ralph. 1936. *The Study of Man: An Introduction*, New York: Appleton-Century-Croft, Inc
- Nurgiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Pradopo, Rachmat D. 1993. *Pengkajian Puisi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press. Ras, JJ. 1985. *Bunga Rampai Sastra Jawa Mutakhir*. Jakarta: Grafiti Press.
- Kalsum, Umi. 2014. *Hubungan Dukungan Sosial dan Trait Kecemasan dengan Trauma pada Korban Perdagangan Manusia*. Malang: Jurnal SAINS dan Praktik Psikologi.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Stilistika Kajian Puitika Bahasa, Sastra, dan Budaya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Rivkin, Julie and Michael Ryan. 1998. *'Feminisr Paradigsm' in Literary Theory: An Anthologi*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Swingewood, Alan. 1972. "Theory". Dalam Diana Laurenson and Alan Swingewood. *The Sociology of Literature*. London: Paladin.
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- Sumardjo, Jakob dan Saini K.M. 1986. *Apresiasi Kesusastraan*. Jakarta: PT Gramedia.
- Sutopo. 2006. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Surakarta: UNS
- Sugiyono. 2006. *Metode Penelitian Kuantitatif Kualitatif dan R&D*. Bandung: Alfabeta
- , 2014. *Memahami Penelitian Kualitatif*. Bandung: Alfabeta.
- Suwarni, 2008. *Naskah Cariyos Sri Sadana (Kajian Struktural dan Sosiokultural)*. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya
- , 2013. *Sastra Jawa Pertengahan*. Surabaya:Perwira Media Nusantara
- , 2016. *Kekhasan Cerita Pendek Jawa Modern (Cerkak) Abad 21: Kajian Idealisme Pengarang dan Karakteristik Karyanya*. Jurnal PENA INDONESIA.
- , 2018. *Bunga Rampai Bahasa, Sastra dan Budaya Jawa*. Surabaya: Bintang.
- Soekanto, Soerjono dan Sulistyowati, Budi. 2013. *Sosiologi Suatu Pengantar*. Jakarta: Rajawali Press.
- Tyson, Lois. 1999. *Critical Theory Today*. New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Wellek, Rene dan Warren, Austin. 1989. *Teori Kesusastran*. Jakarta: Gramedia.
- Wiyatmi. 2013. *Sosiologi Sastra: Teori dan Kajian Terhadap Sastra Indonesia*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Wulansari, C. Dewi. 2009. *Sosiologi: Konsep dan Teori*, Bandung: Refika Aditama

